

Al, saña, Osmanly!

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Al, saña, Osmanly! AL, SAÑA, OSMANLY!

1923-nji ýylda ilate 13 milliona ýetenokdy, 11 million adam oba ýerlerinde ýasaýardy, 40 müň oba bardy, şol obalaryň 38 müñünde mekdep ýokdy. Traktor diýlen zatdan nam-nyşan ýokdy. Bäş müň obada «sygyr çumasy» bardy. Haýwanlar, adamlar gyrylyardy. Iki million adam ysytyma, bir million adam siflis, inçekesel, tip keselleri ýaýrapdy, üç million adam trahomalydy, çaga ölümü her müň çagadan 480-di, her täze doglan iki bäbekden biri ölüärdi, ýurtta bary-ýogy 337 sany lukman bardy. Bary-ýogy 60 sany dermanhanaçy bardy olaryň diňe sekizi türkdi. Diş lukmany ýokdy. Dört şepagat işgäri bardy. Kyrk müň obada bary-ýogy 136 sany akuşer-ginekolog bardy. Ortaça ýaş kyrkdy.

Ýanan binalaryň sany 115 müň, ulanmaga ýaramsyz binalaryň sany 12 mündi. Ýurdy täzeden gurmak gerekdi, keramzidi-de daşary ýurtdan satyn almalydy. Portlar, magdan känleri, demir ýollar gelmişekleriň elindedi.

Umumy kapitalyň bary-ýogy 15%-i türklere degişlidi. Osmanlydan respublikamyza miras galan bary-ýogy dört sany zawod-fabrik bardy: «Hereke» ýüpek fabrigi, «Feshane» ýüñ fabrigi, «Bakyrköý» biýz fabrigi, «Beýkoz» deri zawody... Elektrik togy diňe Stambulda, Izmirde we Tarsusda bardy. Awtomobilleriň sany 1.490-dy. Diňe dört şäherde hususy awtoulag bardy.

Aýal-gyzlar adam hasabynda görülenokdy.

(Inçekesel bilen gidisyän garamaýak halk agyllarda ýatyp-turyarka... «badamjanlaryň» öwüp-arşa çykarýan soltany Abdylhamydyň on alty sany aýaly bardy: Näzikeda, Safinaz, Dilpesent, Peýweste, Názliýar, Bidar, Mezide, Emsalinur hanyň we başgalar, jemi on alty sany... Ýaş babatda-da olaryň hemmesi entek kämillik ýaşyna ýetmändi. Taýýip Erdoganýň «atamyz» diýýän soltany Abdylmejidiň ýigrimi iki aýaly bardy. Garamaýak görgüli sygyryna bermäge saman tapman ýörkä, onuň kösgünde iki

futbol toparynyň düzümine barabar aýal ýatyp-turýardy.) Teatr ýok, aýdym-saz ýok, surat eseri ýok, heýkel ýok, sport ýok. Arheologik eserler öýde gizlin saklanyp ogurlanmady, patyşalaryn sowgady hökmünde wagonlarda ýat ýurtlardan çykdy. Kimler «alaturka sagat» ulanýardy, günüň ýaşýan çagyny 12:00 hasaplardy. Kimler «zewali» sagat ulanýardy, günüň süýr günortan wagtyny 12:00 hasaplardy. Kimler gün ýaşanda «grubi sagada» esaslanardy, kimler gün doly ýaşansoň gygyrylýan azany sagat deregne kabul ederdi. «Sagat näçe boldy, byradar?» diýip soralanda, her kelleden aýry ses çykardy.

Kimler hijri kalendaryny ulanýardy, kimler rum kalendaryny. Kimsiniň fewraly kimsiniň dekabryna gabatlaşýardy. Hemmeler şol bir wagtyň içindedj, emma, aýry-aýry aylarda ýasaýardylar! Dirhem, okka, çeki bardy. Arşyn, gulaç, parsah uzlynlyk ölçegleri bardy. Ne agyrlygymyz dünýä bilen sazlaşýardy, ne uzynlygymyz... Ölçeglerimiz orta asyrlaryň ölçeg birlikleridi. Erkekleriň ýüzden ýedisi, aýal-gyzlaryň müñden dördi okap-ýazyp bilyärdi. Okap-ýazyp bilyän erkekleriň köpüsi ýa harby gullukçydy, ýa-da musulman däl halkyň wekilidi.

Mekdep ýaşyna ýeten her dört çagadan üçi mekdebe gidenokdy. Jemi 4.894 başlangıç mekdep, 72 orta mekdep, 23 liseý bardy. Türkiýeniň ähli liseýlerinde bary-ýogy 230 gyz okaýardy. Mugallymlaryň üçden biriniň pedagog bilimi ýokdy. Ýekeje uniwersitet bardy: Darulfünun (häzirki Stambul uniwersiteti - t.b.), olam medreseden azajyk elhalrak diýen ýalydy. Ýurt ylym-bilimden daşdady.

Alty ýüz ýyllap türkmen-türk diliniň namys-mertebesi aýak astyna alnyp, osmanly dili diýlipdi, arap-pars, fransuz, italýan dillerinden geçen sözler dilimizi doly basyp alypdy. Garşylaýyn sesli-sessiz harplary bolmadyk arap elipbiýinde türk dilini ýazjak bolýardylar.

«Elipbiý çalşygy boldy, bir gjede jahyllaşdyryldyk, itleşdirildik» diýen bolýarlar-a... Ybraýym Mütefferikadan bäri ýüz elli ýylyň dowamynda çap edilen kitaplaryň umumy sanyny bilýäñizm? Bary-ýogy 417 sany. Bularyňam köpüsi gaýrymuslimleriň (musulman dälleriň) çaphanasından çykypdy. Galyberse-de, Mütefferikanyň özem asly wengerdi.

Biziň illere kitap diýlen zat gelýänçä, Ýewropada dürli temadan 2,3 million kitap çap edilipdi, baş milliard ekzemplýary okyjylara satylypdy. Wolter bir kitabynda şu aqy hakykaty ýazypdy: «Stambulda bir ýylда ýazylanlar Parižde bir günde ýazylanlardan azdyr!»

Indem nämemiş, gadyrdanlar, mazar daşlaryny okajakmyş... Sen ilki iki sany kitap bir okasana, dünýäde nämeler bolup geçipdir, habaryň bolsun azajyk!

Ýylmaz ÖZDIL.

«SÖZCÜ» gazeti, 10.12.2014 ý.

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW. Taryhy makalalar